

Dragan Damjanović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

Radovi hrvatskih arhitekata u časopisu *Wiener Bauhütte*Izvorni znanstveni rad / *original scientific paper*

Predan 29. 5. 2006. – Prihvaćen 15. 7. 2006.

UDK 72(497.5)“187/188”

Sažetak

Članak govori o publiciranju radova osmorice hrvatskih studenata arhitekture (Nikole Kolara, Vincenza Rauschera, Hermana Bolléa, Janka Josipa Grahora, Martina Pilara, Janka Holjca i Ćirila Metoda Ivekovića) na Bečkoj akademiji likovnih umjetnosti i na Bečkoj poli-

tehnicu u časopisu »Wiener Bauhütte«, glasilu istoimenog udruženja, osnovanog pod pokroviteljstvom Friedricha von Schmidta. Riječ je o prvim radovima spomenute osmorice kasnije uglednih arhitekata.

Ključne riječi: *Wiener Bauhütte*, Friedrich von Schmidt, historicizam, Herman Bollé, Janko Josip Grahor, Josip Vancaš, Janko Holjac, Martin Pilar, Vinko Rauscher

Uloga Bečke akademije likovnih umjetnosti u povijesti arhitekture druge polovine 19. stoljeća na području čitave Austro-Ugarske Monarhije bila je golema. Većina arhitekata koji su se školovali ili doškolovali na toj instituciji kasnije postaju vodeći projektanti, teoretičari i povjesničari arhitekture u brojnim gradovima Srednje Europe, ne samo unutar granica Monarhije već i izvan nje (u Njemačkoj, Bugarskoj, Rumunjskoj, itd.). Posebnu je ulogu u tom procesu odigrao Friedrich von Schmidt.¹ Od Schmidtova dolaska na Akademiju 1859. do smrti 1891. iz njegove je klase izašlo 226 učenika,² čime je stvorena vjerojatno najveća arhitektonska »škola«, odnosno idejni krug slična tipa, u 19. stoljeću uopće.³ Nažalost, njihovi opusi još uvijek dobrim dijelom nisu istraženi, a i tekstovi koji postoje zbog jezičnih barijera onemogućuju stvaranje kvalitetne sinteze učinaka te škole.⁴ Svojim neposrednim pristupom i reformiranim načinom nastave Schmidt je stvarao među svojim učenicima ne samo stilističke sljedbenike već i poštovaoce. Vodeći ih na brojna putovanja po Monarhiji i izvan nje (ponajprije u Italiju) dovodio ih je u neposredan kontakt sa srednjovjekovnom i renesansnom arhitekturom, pri tom se ipak najviše usredotočujući na gotiku i njezinu primjenu u suvremenim, ponajprije sakralnim zdanjima.⁵ Najbolje od učenika vrlo je brzo počeo zapošljavati na svojim brojnim novogradnjama i restauracijama, nakon čega je obično uslijedilo njihovo osamostaljivanje, kao što je bio slučaj s Viktorom Luntzom, Alexanderom von Wielemansom,

Augustom Kirsteinom i Richardom Jordanom u Beču, Josefom Mockerom u Pragu, Imrom Steindlom, Frigyesom Schulekom u Budimpešti, Augustom Prokopom u Brnu ili Georgom Hauberisserom u Münchenu.

Udruženje *Wiener Bauhütte* i istoimeni časopis monumentalnih dimenzija među najznačajnijim su produktima Schmidtova djelovanja kao profesora na Bečkoj akademiji likovnih umjetnosti. Usprkos dalekosežnosti njegova utjecaja o tom udruženju ni u našoj, pa čak ni u austrijskoj literaturi, do sada nije objavljen niti jedan tekst.⁶ Objavljujući najbolje crteže studenata Arhitektonskog odjela Bečke akademije likovnih umjetnosti i politehnike ova je publikacija omogućila mladim arhitektima početak stvaranja ugleda.

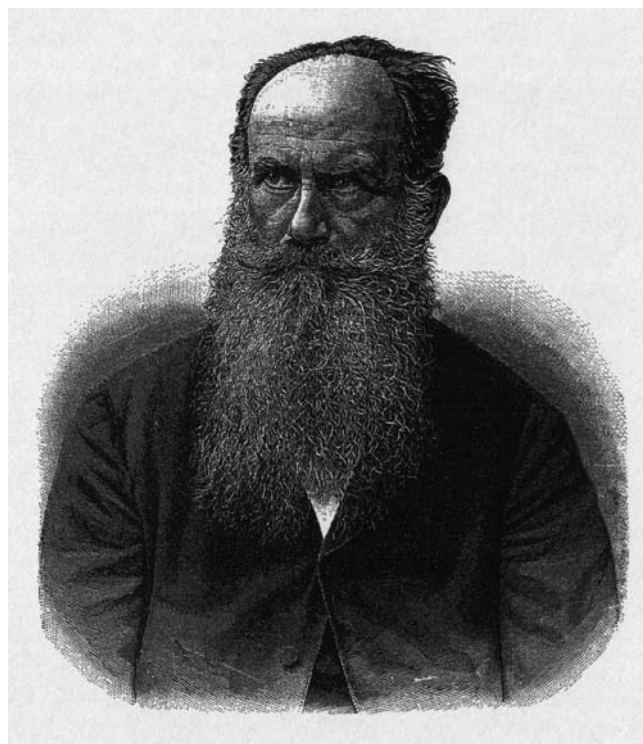
Ukupno je 6 arhitekata iz Schmidtove škole duže vremena, a neki i cijeli život, živjelo i radilo u Hrvatskoj: Herman Bollé, Josip Vancaš, Janko Holjac, Martin Pilar, Vinko Rauscher i Janko Josip Grahor. Kao što ćemo vidjeti, svima su radovi bili publicirani u časopisu »Wiener Bauhütte« tijekom 70-ih i 80-ih godina 19. stoljeća. Svi osim najplodnijeg, Hermana Bolléa, pohađali su Bečku akademiju likovnih umjetnosti. Neovisno o toj skupini, još su dva hrvatska studenta bečkih arhitektonskih škola imala priliku objaviti svoje radove u spomenutom časopisu: Nikola Kolar, krajem 60-ih godina 19. stoljeća, te, na samom početku 20. stoljeća, Ćiril Metod Iveković.

Osnivanje i djelovanje udruženja i publikacije »Wiener Bauhütte«

Zapošljavanje Friedricha von Schmidta na Bečkoj akademiji likovnih umjetnosti 1859. godine jedna je od najznačajnijih prekretnica u povijesti austrijske arhitekture 19. stoljeća. U tu instituciju time dolazi mlada snaga, koja počinje mijenjati, i stilski i metodološki, konzervativne postavke dotadašnjeg arhitektonskog naukovanja. Iz Kölna, preko Milana, gdje je kratko radio, Schmidt u Beč presađuje novi i zreli historicistički pogled⁷ na srednjovjekovnu arhitekturu – osobito gotičku. Naravno, to ne znači da se prije njegova dolaska taj stil nije pojavio u Beču. *Votivkirche*, jedan od najvećih neogotičkih objekata 19. stoljeća, već se tri godine gradila, a započelo je i podizanje prve manje neogotičke župne crkve u glavnom gradu Monarhije, Bergmannove Svete Elizabete u četvrti Wiedenu.⁸ Dolazak Schmidta mijenja situaciju utoliko što se, njegovim djelovanjem na Akademiji, učenje gotičke arhitekture i srednjega vijeka institucionalizira, te se na taj način nevjerojatno brzo širi ostatkom Srednje Europe, brže nego što bi to bilo moguće preko arhitektonskih časopisa, priručnika stilova ili teoretskih djela.

Schmidtova afirmacija u bečkoj sredini bila je brza, ali s mnogo problema. Stilsko opredjeljenje za gotiku i u profanoj, a ne samo sakralnoj arhitekturi izazivalo je kritike i stručne javnosti i među građanstvom (kako se jasno vidi na primjeru izgradnje zgrade Akademске gimnazije na Ringu).⁹ Situacija se, međutim, vrlo brzo promijenila. Originalna rješenja Schmidtovih bečkih župnih crkava: Crkve lazarista nedaleko Mariahilferstrasse, Sv. Othmara u Weissgärberu i Marije Pobjednice u Fünfhausu¹⁰, dovela su do brze afirmacije toga arhitekta i kod katoličke hijerarhije i kod vjernika i kod stručnjaka, te od sredine 60-ih on postaje najtraženijim arhitektom za sakralne gradnje u Monarhiji, pa i izvan nje. Uspješan nastup sa spomenutima i s nizom drugih projekata na Svjetskoj izložbi u Parizu 1867. godine prionio je Europom Schmidtovu slavu, nakon čega su uslijedile narudžbe za Francusku, Rusiju, pa čak i Kinu. Paralelno sa slavom sve je više učenika dolazilo u njegovu školu na Akademiji.¹¹ Ugled koji je ta institucija stekla zahvaljujući Schmidtu pretvara Beč u jedan od glavnih centara arhitektonskog obrazovanja u Europi. Tradicija odlaska na školovanje u Berlin i druge njemačke akademije, vrlo raširena među austrijskim arhitektima u prvoj polovini 19. stoljeća, gotovo u potpunosti zamire,¹² a brojem učenika Schmidt do kraja svog, ne osobito dugog, života premašuje sve arhitekta na području Srednje Europe, uključujući i drugu dvojicu najuglednijih njemačkih »neogotičara« – Hasea i Ungewittera.¹³

Nedugo po dolasku na Akademiju Schmidt započinje, zajedno s drugim profesorima, reformu arhitektonskog obrazovanja, ne samo sadržajnu, već i strukturalnu. Mjesto dotadašnjih godišnjih kursova stvaraju se četiri majstorske škole (*Meisterschulen*), točnije rečeno specijalistički smjerovi, oblikovani (uglavnom) po stilskom principu: prva za antičko graditeljstvo i njegovu transformaciju do renesanse, druga za srednjovjekovno graditeljstvo, treća za renesansno i četvrta za uređivanje unutrašnjosti.¹⁴ Schmidt je, razumljivo, vodio smjer za srednjovjekovno graditeljstvo, dok je antičko predavao, od kraja 60-ih godina, Theophil Hansen. Obojica su u svoju klasu na Akademiji primala gotovo isključivo učenike koji su već završili arhitektonski smjer Visoke tehničke škole u Beču,¹⁵ uz izuzetak onih koji su se isticali po znanju i vještinama ste-

Friedrich von Schmidt, (Preuzeto iz *Zum Gedächtnisse Friedrich Schmidt's: Urtheile und Gutachten aus der Zeit seiner Wirksamkeit als Mitglied der k. k. Central-Comission für Kunst- und historische Denkmale*, Wien, Verlag der k. k. Central-Comission, 1893.)

Friedrich von Schmidt, (Illustration from Zum Gedächtnisse Friedrich Schmidt's: Urtheile und Gutachten aus der Zeit seiner Wirksamkeit als Mitglied der k. k. Central-Comission für Kunst- und historische Denkmale, Vienna, Verlag der k. k. Central-Comission, 1893)

čenima praktičnim radom.¹⁶ Pri upisu na Akademiju mladi graditelj morao je već biti načisto sa sobom koji smjer želi upisati, srednjovjekovni, klasični ili neki treći.¹⁷

Schmidt je vodio nastavu atelijerskog tipa po posve slobodnim principima, koja nije imala nikakve veze sa sistematskim predavanjima.¹⁸ Uz veliku pomoć svog profesora studenti su u atelijerima Akademije konstantno radili na izradi projekata. Njegov je sistem obrazovanja proistekao iz vlastita iskustva. Budući da sam nije završio, zbog siromaštva, formalno arhitektonsko obrazovanje, već je sva znanja stekao na skelama Kölnske katedrale, držao je kako je ključan segment obrazovanja svakoga graditelja praktični rad.¹⁹ Učenike je stoga počeo izvoditi i iz atelijera i upoznavati ih s konkretnim spomenicima na terenu, ne samo u Beču već i po cijeloj Monarhiji, pa i u susjednim zemljama (ponajprije u Italiji).²⁰ Zadaća studenata bila je arhitektonski snimiti građevinu, i na taj način naučiti oblikovni jezik pojedinih stilova, ponajprije gotičkoga. Sva je studijska putovanja pritom sam neposredno vodio.²¹ U osnovi nije riječ o potpuno novoj praksi, već o nastavljanju ranijih putovanja u Rim, tzv. *Römerfahrten*, koje su bečki (i ostali srednjoeuropski) arhitekti u prvoj polovini 19. stoljeća poduzimali radi upoznavanja s klasičnom baštinom. Schmidt preusmjeruje odredište tih putovanja na domaće, ponajprije srednjovjekovne spomenike, ne zanemarujući, međutim,

pritom ni renesansnu baštinu.²² Arhitektonske snimke koje su studenti izrađivali imale su poslužiti za buduću nastavu, znanstvene studije, ali i kao izvorište oblikovnog jezika novih gradnji i za Schmidta i za druge bečke arhitekte. I upravo kao produkt takve vrste nastave, uz veliku Schmidtovu potporu, nastalo je udruženje mladih arhitekata, *Wiener Bauhütte*, a paralelno s njim i istoimena publikacija namijenjena objavljivanju arhitektonskih nacrtu studenata Akademije.²³

Društvo su utemeljili studenti arhitekture Stiassny, Streit, Krapel, Schulek i Laužil (sve odreda kasnije ugledni arhitekti Monarhije) u klasi prof. Siccardsburga radi organiziranja predavanja, izložbi, stvaranja biblioteke, organizacije studijskih izleta i posjeta povijesnim građevinama.²⁴ Stvaranjem društva ti su studenti nastojali podići kvalitetu obrazovanja na Akademiji budući da se prof. Siccardsburg, gradeći s van der Nüllom Operu na Ringu, rijetko pojavljivao na predavanjima.²⁵ Početkom studenog 1862. održan je i prvi sastanak društva,²⁶ koje je prvotno bilo nazvano *Gesellschaft der Akademiker für Mittheilung über Architektur* i imalo je samo 10 članova.²⁷ Iste godine započelo je i izdavanje publikacije.²⁸

Siccardsburg je podupro studentski pothvat, a zajedno s njim i profesori van der Nüll i Karl Rösner, no samo je Schmidt novom udruženju dao konkretnu pomoć potičući uključivanje svojih učenika, omogućivši im da održavaju predavanja u prostorijama Akademije,²⁹ te osiguravši, pomoću veza u ministarstvu, novac za povećavanje broja izdanih primjeraka arhitektonskih crteža s 50 na 100, pa na 120. Krajem ožujka 1863. u Društvo stupaju Schmidтови učenici Viktor Luntz, Ferencz Schulz, Reuter i Mocker, koji ubrzo potom preuzimaju upravu nad njime te ono time dolazi u cijelosti pod utjecaj Schmidta i njegovih pogleda na arhitekturu, a časopis se pretvara se u neslužbeno glasilo njegove škole. Iz zahvale za zasluge koje je učinio Društvu Schmidt je na sjednici od 30. siječnja 1864. izabran za počasnoga predsjednika, pri čemu je promijenjen prvotni naziv udruženja u *Wiener Bauhütte*,³⁰ zasigurno pod njegovim utjecajem, a kao *homagge* udruženju *Kölner-Steinmetz-Hütte*, koje je osnovao sa svojim prijateljima u mladosti.³¹

Glavna publikacija Društva, albumi nacrtu o kojima govori ovaj tekst, nadživjela je Schmidta, no ne i pad Monarhije. Posljednji je broj izdan 1917. godine. Nešto duže će preživjeti, do početka tridesetih, drugi, manji časopis Društva »*Monatsschrift Wiener Bauhütte*«, utemeljen 1907. godine. Nakon 1900. *Wiener Bauhütte* sve se više udaljavala od učenja Schmidtove škole, zadržavši, međutim, veliko poštovanje prema tom arhitektu. U međuraću udruženje je nastavilo postojati i dalje, no intenzitet rada mu se smanjivao kako su umirali neposredni Schmidтови učenici, te se negdje u drugoj polovini tridesetih konačno spontano ugasio.

U samom nazivu udruženja jasno se odražavaju Schmidтови stavovi prema arhitekturi i načinu naukovanja. Ne samo oblikovnim jezikom svojih građevina već i načinom podučavanja taj se arhitekt nastoji vratiti srednjem vijeku i tadašnjim majstorskim radionicama, vezanima uz izgradnju pojedinih katedrala. Schmidt je držao da je takav način obrazovanja najkvalitetniji. Graditeljstvo antičkog Rima, smatrao je, bilo je posve unificirano zbog stroge podjele poslova pri gradnjama i zbog prenošenja zanimanja po rodbinskoj liniji, čime je sin zidara nužno morao i sam postati zidar.³² Inovacija je zbog takve podjele rada moglo biti vrlo malo. Tek s razvojem gra-

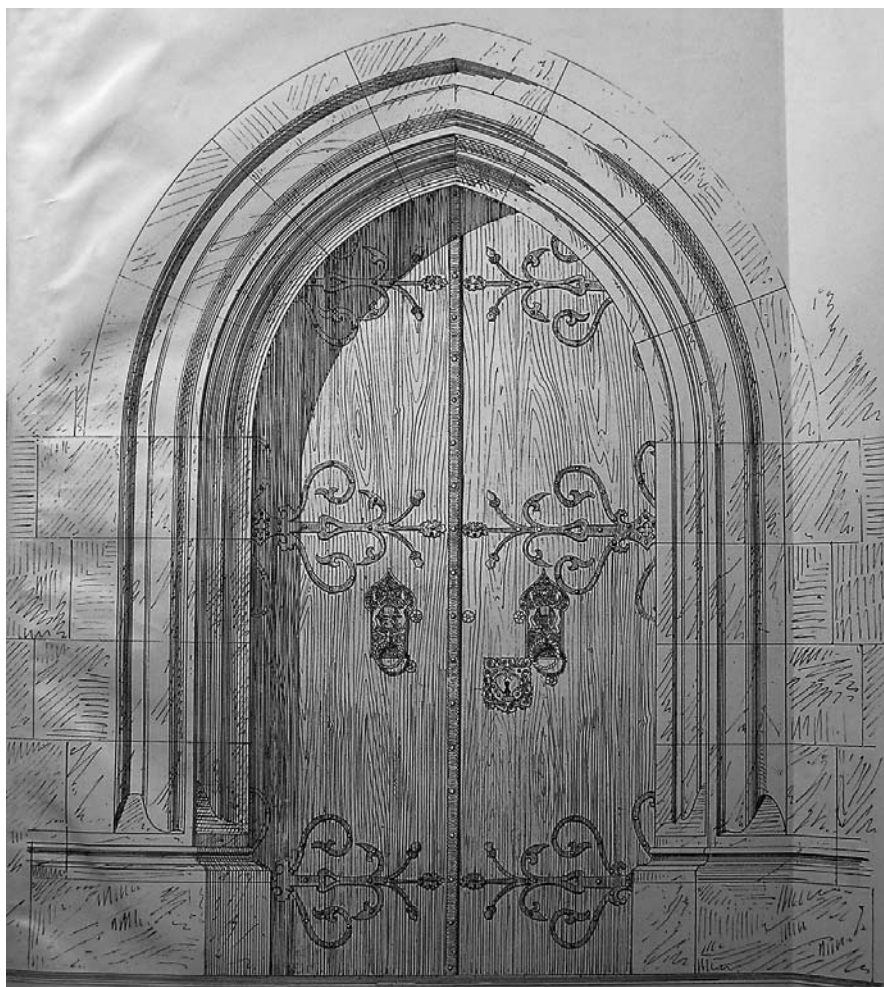
diteljskih ceHOva, odnosno majstorskih radionica u 13. stoljeću, svaki je pojedinac u procesu građenja dobio na značenju i mogao se samostalno razvijati, što je na koncu dovelo do nevjerojatne raznolikosti i kreativnosti gotičke umjetnosti.³³ Individualizacija je, međutim, s vremenom otišla u krajnost, te se već u renesansi nastojalo da cijela građevina bude djelo jednoga čovjeka.³⁴ Schmidt stoga nastoji obnoviti sistem radionica kako bi se pronašla ravnoteža između kolektivnog i individualnog stvaralaštva. Uz to, po njegovu se mišljenju gotička arhitektura Srednje Europe rodila na skelama Svetog Stjepana, proširivši se, djelovanjem majstora iz te radionice, u Ugarsku, Transilvaniju, Poljsku i Češku.³⁵ Kao suvremeni bečki *Dombaumeister*, odgovorni voditelj radova na Katedrali, imenovan 1863. godine nakon smrti Leopolda Ernsta, on nastoji ponoviti povijest. I uspijeva.

Crtajući srednjovjekovne forme spomenika Monarhije Schmidтови su se učenici učili na praktičan i neposredan način oblikovnom jeziku stila u kojem će nakon završetka školovanja graditi. Iako su se crtali i spomenici izvan Monarhije (ponajprije u Italiji, manje i u Njemačkoj), najveći je dio crteža ipak bio vezan uz domaću baštinu. Bez sumnje, i to je bio Schmidtov ciljani postupak. Svojom arhitekturom on je uvijek nastojao (na više ili manje vjeran način) graditi sukladno *geniusu loci*, a to je moguće samo ako se svlada arhitektonski jezik prostora u kojem se gradi. Kako je cijela Europa razvojem prometnih sredstava postala dostupna svim arhitektima, pojavila se opasnost presađivanja stranih arhitektonskih tradicija u prostore gdje one ne pripadaju.³⁶ Da se to ne bi dogodilo, bile su nužne detaljne studije domaće baštine. Organizirajući studijska putovanja s tim ciljem Schmidt je izuzetno raširio i interes i znanje o spomenicima u Monarhiji.³⁷

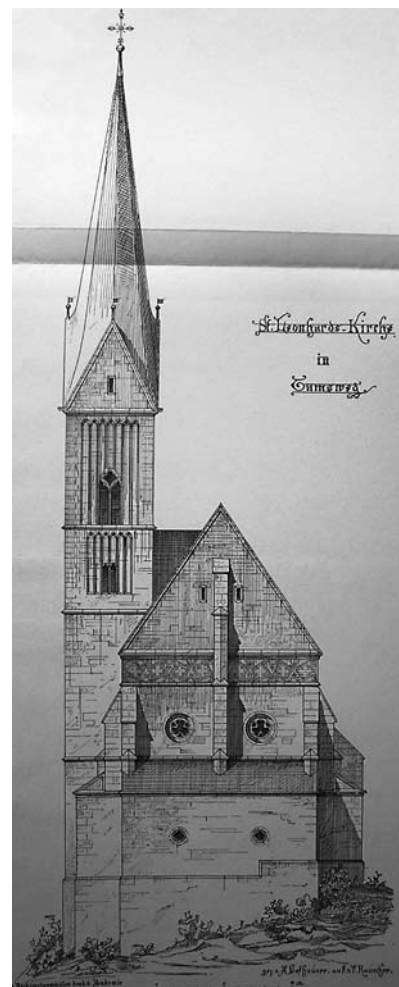
Schmidt je spomenutim načinom učenja od svakog studenta nastojao stvoriti samostalnog i originalnog umjetnika, koji će, kao i on sam, ne oponašati srednjovjekovne graditelje, već biti njihov neposredan nasljednik.³⁸ Sukladno tomu bio je formuliran i osnovni moto Društva: »*Erkenne und lerne von der Werken der Vorgänger*«. ³⁹ Schmidt je insistirao na detaljnom proučavanju razvoja svakog arhitektonskog elementa (kao na primjer fijeale, od njezinih pojava u romanici do kasne gotike),⁴⁰ te na izrađivanju i objavljivanju arhitektonskih snimaka u vrlo velikom mjerilu, čime se nastojao približiti praksi srednjovjekovnih majstora i omogućiti detaljan uvid u bogatstvo oblika srednjovjekovne arhitekture, kako bi se tim snimkama mogli poslužiti i oni i drugi arhitekti u suvremenim gradnjama.⁴¹ Takav je način obrazovanja omogućio da gotovo svaki Schmidtov student, nakon završetka školovanja, uđe u krug najuglednijih arhitekata svojih gradova i zemalja unutar Monarhije i izvan nje, u drugoj polovini 19. stoljeća. Praktičan je rad zahvaljujući bogatom stečenom iskustvu omogućavao njihovo brzo osamostalivanje i pretvaranje u kvalitetne projektante.

Radovi Schmidtovih hrvatskih učenika

Već je krajem sedamdesetih godina 19. stoljeća Iso Kršnjavi zaključio kako se posvuda u Hrvatskoj arhitekturi osjeća utjecaj Friedricha Schmidta,⁴² a tek se prvi njegov učenik, Herman Bollé, doselio za stalno u Zagreb. S povratkom odnosno doseljavanjem iz Beča ostale petorice ranije spomenutih arhitekata

Vinko Rauscher, Portal crkve u Hallu u Tirolu, arhitektonska snimka, oko 1870.
Vinko Rauscher, portal of the church at Hall in Tyrol, architectural drawing, around 1870

Vinko Rauscher, Pročelje crkve u Tomswegu, arhitektonska snimka, 1876.
Vinko Rauscher, façade of the church at Tomsweg, architectural drawing, 1876

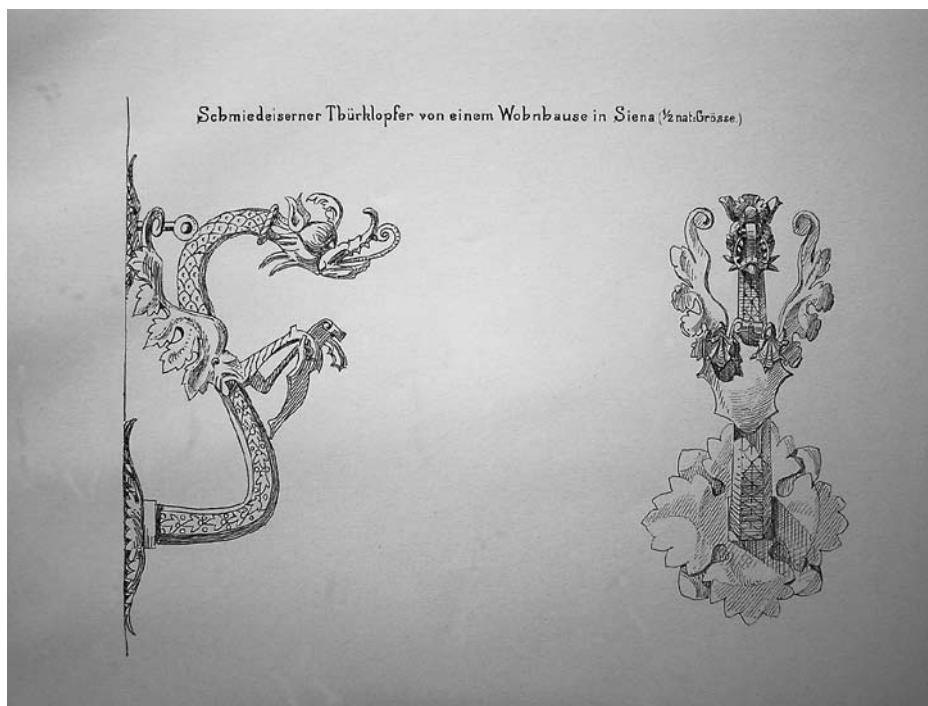
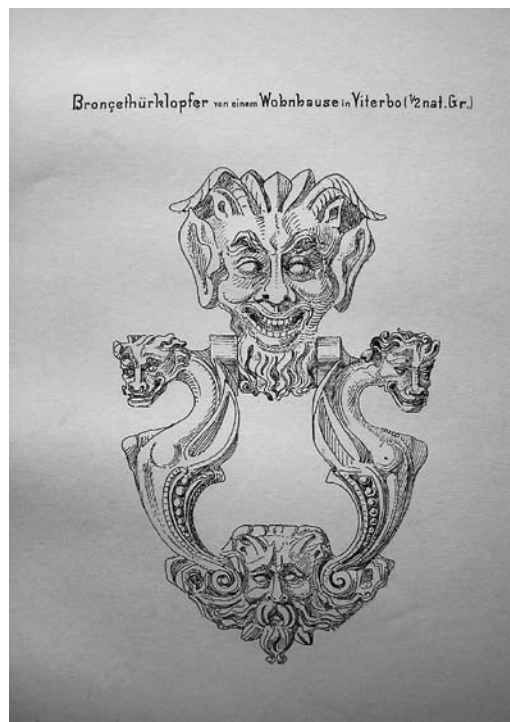
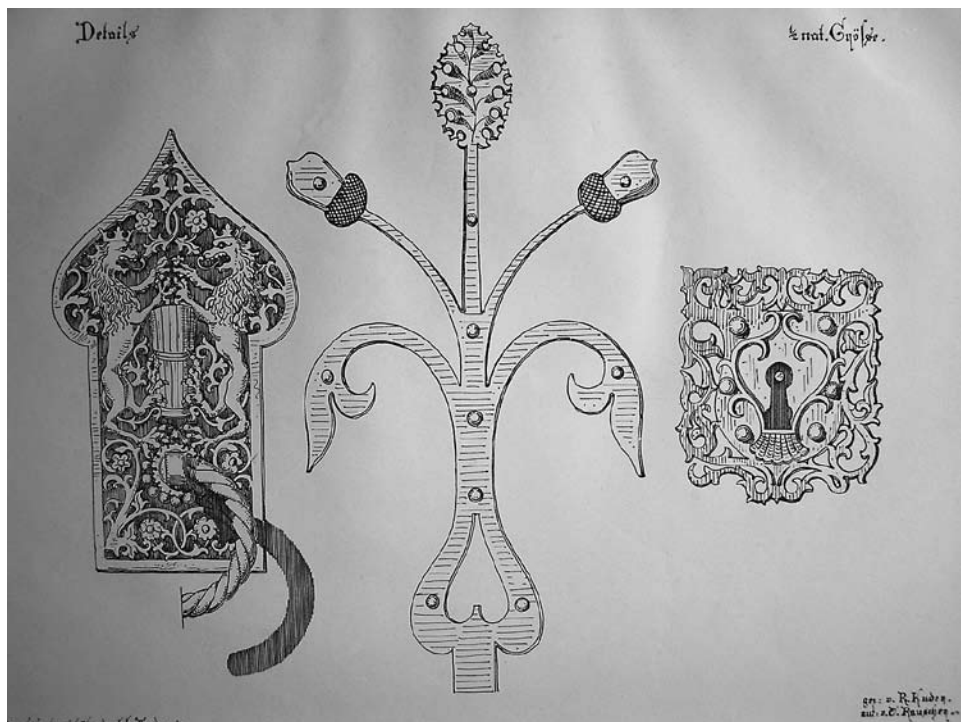
taj je utjecaj jačao sve više. Ideali zreloga historicizma i neogotike, kao glavnog stila u sakralnoj arhitekturi, proširili su se cijelom tadašnjom Hrvatskom, utječući i na arhitekte koji nisu dolazili neposredno iz Schmidtova kruga.

Kako je već spomenuto, osmorici su hrvatskih studenata objavljeni arhitektonski crteži u časopisu »Wiener Bauhütte«, svoj šestorici naših učenika Friedricha von Schmidta i još dvojici neovisno o tom krugu ljudi: Nikoli Kolaru i Ćiril Metodu Ivekoviću. S obzirom na činjenicu da je Schmidt za vrijeme svog tridesetogodišnjeg profesorskog rada na Bečkoj akademiji imao više od 220 učenika, a da ne govorimo o ukupnom broju učenika Arhitektonskog odjela Akademije i Bečke politehnike, koji su svi imali mogućnost objavljivanja u navedenom časopisu, jasno je kako su ti hrvatski arhitekti već za vrijeme školovanja prepoznati kao izvrsni crtači.

Objavljivanje crteža u »Wiener Bauhütte«, izuzetno cijenjenom časopisu, iako nije riječ o originalnim ostvarenjima, već o snimkama tadašnjega stanja povijesnih građevina, bila je prva prilika ne samo našim arhitektima već i svim studentima arhitekture u Beču da pokažu stručnoj javnosti svoje kvalitete, te

tako steknu ime i poštovanje svojih kolega, i da si time olakšaju kasnije dobivanje zaposlenja. Osim toga, nacrti u publikaciji služili su kao predložak za suvremene gradnje i restauracije povijesnih građevina, a postali su i sredstvo ne samo osobne afirmacije već i afirmacije nacionalne baštine.⁴³ Osim Vancaša, koji je i poslije preseljenja u Bosnu i Hercegovinu često publicirao svoje projekte u bečkim arhitektonskim časopisima,⁴⁴ ostalim će se našim arhitektima u budućnosti rijetko pružiti prilika objavljivanja radova (bez obzira da li je riječ o arhitektonskim snimkama starijih građevina ili o novogradnjama) u bečkim i ostalim svjetskim stručnim tiskovinama.

Prvi hrvatski student kojemu je objavljen rad u časopisu »Wiener Bauhütte« bio je Nikola Kolar. Studirao je na Bečkoj politehnici u drugoj polovini 60-ih godina, a rad je (tlocrt dvorca Porzia u Koruškoj) objavio u osmom broju spomenutoga časopisa.⁴⁵ Riječ je o gotovo potpuno nepoznatoj osobi u povijesti hrvatske arhitekture. Po povratku u domovinu nije bio osobito plodan arhitekt. Radio je po raznim građevnim uredima u unutrašnjosti zemlje, zbog čega njegov opus do sada uopće nije istražen.

Vinko Rauscher, Detalji portala crkve u Hallu u Tirolu, arhitektonska snimka, oko 1870.
Vinko Rauscher, details of the portal of the church at Hall in Tyrol, architectural drawing, around 1870

Herman Bollé, Klatno za vrata stambene zgrade u Viterbu, arhitektonska snimka oko 1875.
Herman Bollé, pendulum for the door of a residential building in Viterbo, architectural drawing, around 1875

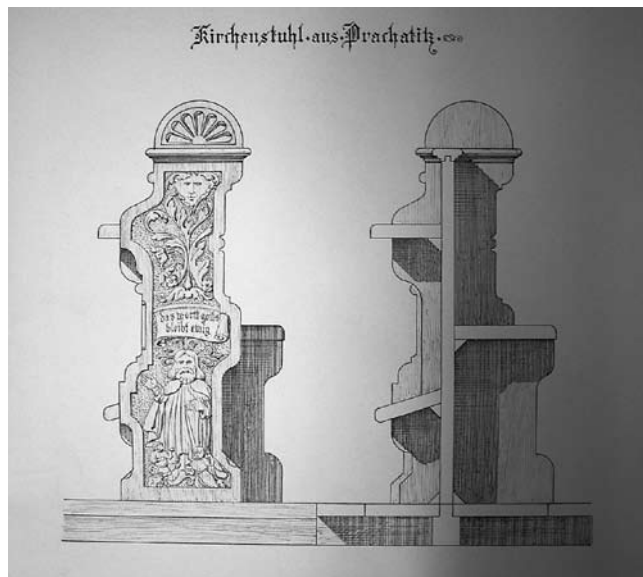
Herman Bollé, Klatno za vrata na Certosi u Paviji, arhitektonska snimka, oko 1875.
Herman Bollé, pendulum for the door of Certosa di Pavia, architectural drawing, around 1875

5. Herman Bollé, Klatno za vrata stambene zgrade u Sieni, arhitektonska snimka, oko 1875.
Herman Bollé, pendulum for the door of a residential building in Sienna, architectural drawing, around 1875

Nakon Nikole Kolara sljedeći »hrvatski« učenik koji je objavio svoj rad u »Wiener Bauhütte« bio je Vinko (Vincenz) Rauscher, još jedna velika enigma hrvatske povijesti arhitekture 19. stoljeća. Rodom iz Salzburga,⁴⁶ početkom 90-ih godina 19. stoljeća doselio se u Zagreb i ostavio u Hrvatskoj ogroman opus na polju sakralne i javne arhitekture. Rauscher je u prosincu 1877. izabran čak u odbor, odnosno u upravu Društva,⁴⁷ a baš nekako u to vrijeme i objavljene su mu dvije arhitektonske snimke u časopisu: gotički portal s detaljima ukrasa na vratima crkve u Hallu (s R. Kuderom)⁴⁸ i nacrt pročelja crkve u Tomswegu (s A. Hofhauserom).⁴⁹ Pažljive studije gotičke arhitekture omogućit će kasnije Rauscheru, nakon što se i sam počeo baviti arhitektonskim radom, projektiranje zanimljivih i prilično kvalitetnih neogotičkih objekata, iako će taj arhitekt izuzetno mnogo projektirati (više nego ostali hrvatski učenici Fridricha von Schmidta) u neorenesansnom i u nekoj vrsti neobaroknoga stila.

Zanimljivo je kako je od Hermana Bolléa, najplodnijeg učenika Friedricha Schmidta u nas, objavljena samo jedna grupa arhitektonskih snimaka u 16. broju časopisa iz oko 1880. godine, i to razni detalji vrata, nastali vjerojatno još 1874.–1875. za vrijeme Bolléova boravka u Italiji, kamo ga je Schmidt poslao kako bi studirao renesansnu arhitekturu radi izrade nacrt za buduću palaču Akademije u Zagrebu, koju su od njega naručili biskup Strossmayer i kanonik Franjo Rački.⁵⁰ Bollé publicira detalje gotičkoga klatna s vrata jedne stambene kuće u Sieni, te isti motiv s renesansnih vrata Certose u Paviji, odnosno s jedne stambene kuće u Viterbu.⁵¹ Već se u tim djelima osjeća njegova naklonost detaljnom proučavanju predmeta umjetničkog obrta, koji će svojim djelovanjem najviše i unaprijediti u Hrvatskoj, pa i naklonost stvaranju cjelovitog umjetničkog djela, tako prisutna u većini njegovih budućih arhitektonskih ostvarenja (nije mu bio važan samo opći arhitektonski izgled građevine već i svaki njezin detalj). U brojnim njegovim kasnijim gradnjama upravo će proizvesti umjetničkog obrta (ograda, ukrasi vrata i oltara, itd.), nesumnjivo zahvaljujući takvim studijama za vrijeme školovanja, biti prava mala remek-djela. Činjenica da su od Bolléa objavljeni samo ovi manji crteži vjerojatno je rezultat toga što on sam, jedini od spomenute osmorice naših arhitekata čiji su nacrti publicirani u »Wiener Bauhütte«, nije bio učenik ni Politehnike ni Akademije u Beču. Iz Kölna ga Schmidt poziva kao već dijelom formiranu umjetničku osobnost, kako bi mu pomogao u njegovim brojnim izvedbama po Monarhiji i ostalom dijelu Europe.

Najviše je nacrt, u skupini osmorice arhitekata o kojima govorimo u ovom članku, publicirao u »Wiener Bauhütte« Martin Pilar. Već 1880. objavio je arhitektonske snimke srednjovjekovnih korskih klupa crkve u Prachatitzu, sa studijskog putovanja održanog pod Schmidtovim vodstvom,⁵² te gotičko pročelje crkve u Freistadtu u Gornjoj Austriji.⁵³ Pilar je upisao Akademiju četiri godine kasnije, 1884., što znači da se već za školovanja na Politehnici počeo zanimati za srednjovjekovnu arhitekturu, što ga je i nagnalo da se pridruži putovanjima koja je Schmidt organizirao. Vještine stečene radom u Schmidtovu ateljeru Pilar je kasnije primijenio i u vlastitom projektantskom radu, osobito u prvoj fazi stvaralaštva (katolička crkva u Vrbovskom iz druge polovine 80-ih godina), ali i u velikom projektu izrade arhitektonskih snimki hrvatske graditeljske baštine. Na Akademiji se Pilar, naime, upoznaje s još jednim hrvatskim studentom, nešto mlađim Jankom Holjcem, s ko-

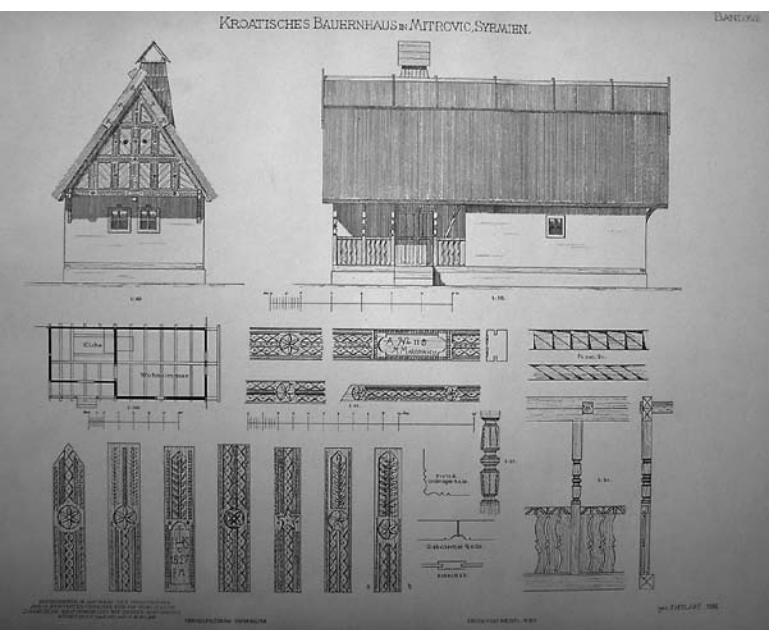
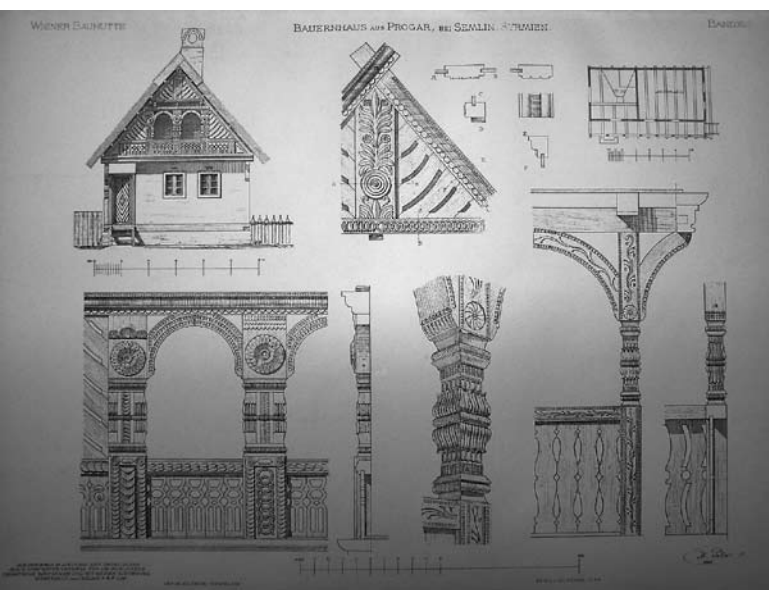
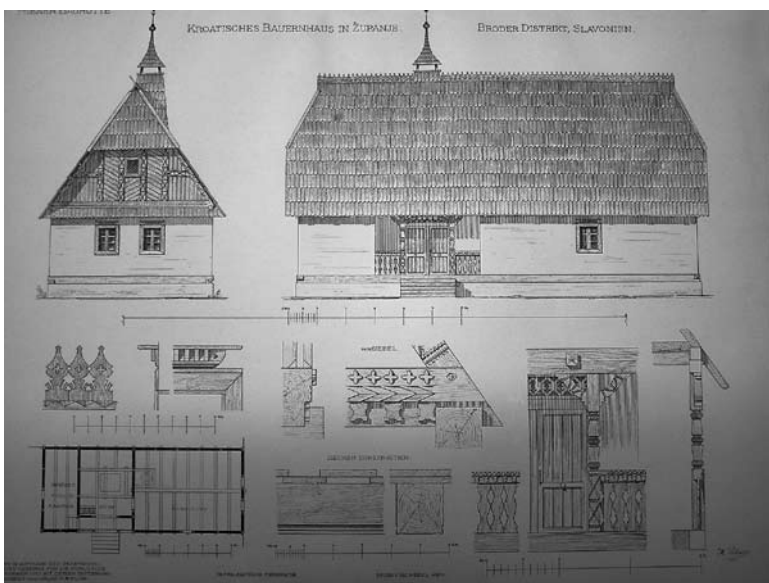
Martin Pilar, Pročelje crkve u Freistadtu u Gornjoj Austriji, arhitektonska snimka, 1880.

Martin Pilar, *façade of the church at Freistadt in Upper Austria, architectural drawing, 1880*

Martin Pilar, Korske klupe crkve u Prachatitzu, arhitektonska snimka, 1880.

Martin Pilar, *choir benches in the church of Prachatice, architectural drawing, 1880*

jim će ostati suradnik i prijatelj cijeli život. Dvije će godine zajednički studirati u Schmidtovoj klasi, a za vrijeme ljetnih praznika 1885. godine (a i kasnije u nekoliko navrata), na vlastitu inicijativu, a po uzoru na svojeg profesora, proputovat će Hrvatsku i izrađivati crteže najznačajnijih primjera domaće arhitektonske baštine: srednjovjekovne burgove, crkve i ostatke narodnoga graditeljstva slavonskih i srijemskih sela, koje

je pod naletom modernizacije već počelo naveliko nestajati.⁵⁴ Holjac i Pilar time nastavljaju projekt što ga je početkom osamdesetih začeo Iso Kršnjavi, a na osnovi kojega je već na izložbi u Trstu 1883. Bollé sagradio hrvatski paviljon u tzv. narodnom stilu.⁵⁵

Nakon dvije godine terenskoga rada i arhitektonskoga snimanja Pilar i Holjac dio tih nacrti, koji se odnosi upravo na hrvatsko narodno graditeljstvo, uspijevaju publicirati u časopisu »Wiener Bauhütte«.⁵⁶ Kako je, kao što je već spomenuto, taj list gotovo isključivo objavljivao radove sa studijskih putovanja Bečke akademije i Bečke politehnike, publiciranje Pilarovih i Holjčevih arhitektonskih snimaka jasno ukazuje na njihovu kvalitetu, ali i na zanimanje Schmidta i njegova kruga za hrvatsku narodnu arhitekturu. Ti su nacrti time prvi put predstavljeni stručnoj publici. Kasnije će dio njih biti publiciran i u »Viestima društva inženira i arhitekata«, a naposljetku, nakon njihova ponovnog nalaženja, pošto su nekoliko godina bile zagubljene,⁵⁷ sve će skupljene arhitektonske snimke biti izdane u monumentalnoj seriji na hrvatskom i njemačkom jeziku *Hrvatski gradjevni oblici*.⁵⁸ Pojavljivanje tih snimaka u časopisu »Wiener Bauhütte« sredinom 80-ih, u vremenu dok je zreli historicizam bio na vrhuncu svoje raširenosti, ključno je ponajprije zbog činjenice da su time one mogle dalje koristiti kao predložak za suvremene gradnje.

Od hrvatskih je učenika Friedricha von Schmidta u udruženju *Wiener Bauhütte* najaktivnije sudjelovao Josip Vancaš, što ne čudi budući da je riječ o arhitektu koji će i nakon preseljenja u Sarajevo svojim člancima o građevinama što ih je podizao i o bosanskom narodnom graditeljstvu ostati konstantno prisutan na bečkoj arhitektonskoj sceni, koja se itekako zanimala za zbivanja na »orijentu« Monarhije. S druge strane, povezanost s udruženjem *Wiener Bauhütte* vjerojatno je bio i stanoviti čin Vancaševе odanosti samom Schmidtu, koji mu je dao, prepoznavši vrlo rano talentiranost svog učenika, posao na Katedrali u Sarajevu⁵⁹ i time omogućio njegovo pretvaranje u najznačajnijega arhitekta bosanskohercegovačkoga historicizma, osobito na polju sakralnoga graditeljstva. Vjerojatno će stoga upravo Vancaš na svečanosti organiziranoj u povodu osamdesete godišnjice Schmidtova rođenja predstavljati njegove hrvatske učenike,⁶⁰ a nekoliko će godina kasnije, jedini od njih, biti izabran i za počasnog člana udruženja *Wiener Bauhütte*, što je bila osobita čast, koja se davala samo najistaknutijim arhitektima.⁶¹

Vancašev obrazovni put isti je kao i kod većine drugih hrvatskih Schmidtovih učenika. Najprije je završio Politehniku kod Ferstela, a potom je 1882. godine upisao Akademiju u

Martin Pilar, Hrvatska seljačka kuća u Županji, Brodski distrikt, Slavonija, arhitektonska snimka, 1886.

Martin Pilar, Croatian peasant house in Županja, District of Brod, Slavonia, architectural drawing, 1886

Martin Pilar, Seljačka kuća u Progaru kod Zemuna, Srijem, arhitektonska snimka, 1886.

Martin Pilar, peasant house in Progar near Zemun, Srijem, architectural drawing, 1886

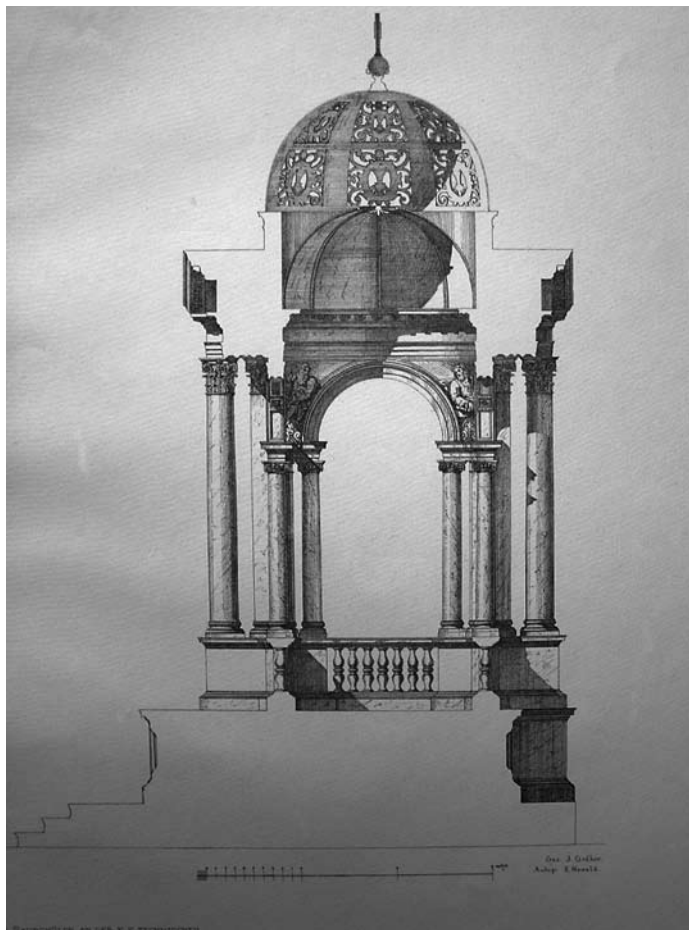
Janko Holjac, Hrvatska seljačka kuća u Mitrovici, Srijem, arhitektonska snimka, 1886.

Janko Holjac, Croatian peasant house in Mitrovica, Srijem, architectural drawing, 1886

Josip Vancaš, Sala dell' Orologio palače Vecchio u Firenci, arhitektonska snimka, 1879.

Josip Vancaš, Sala del Orologio in Palazzo Vecchio, Florence, architectural drawing, 1879

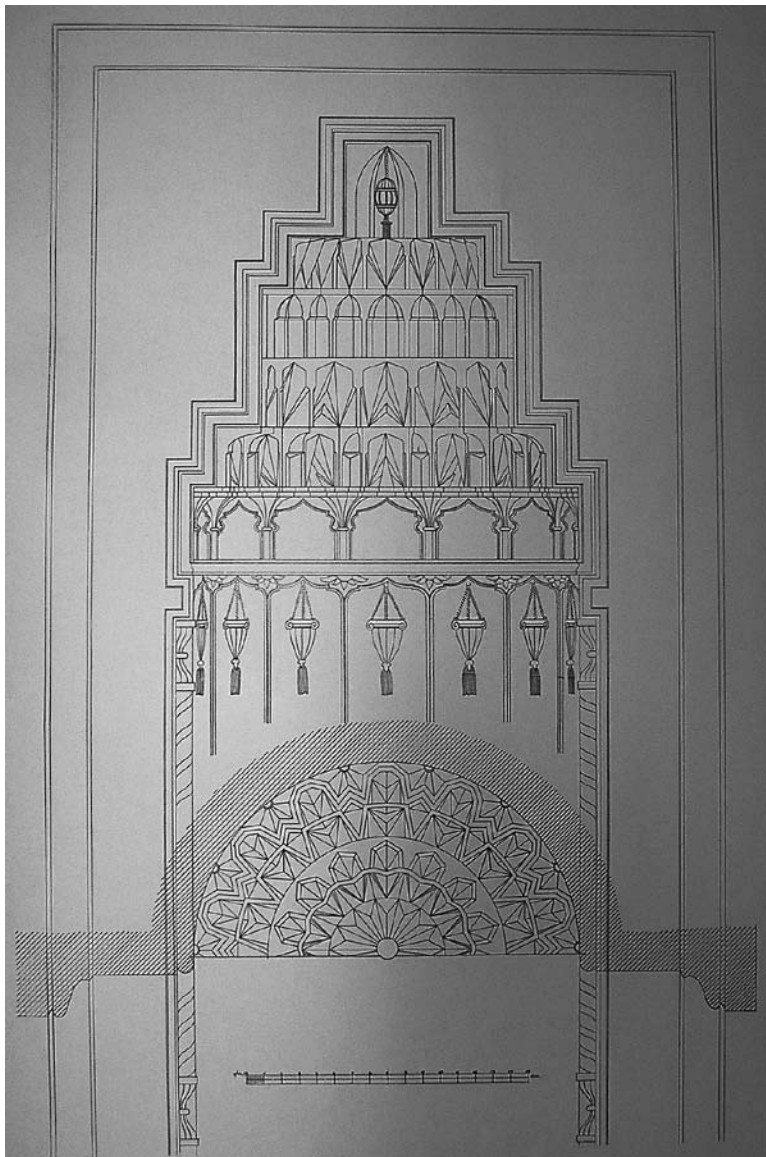
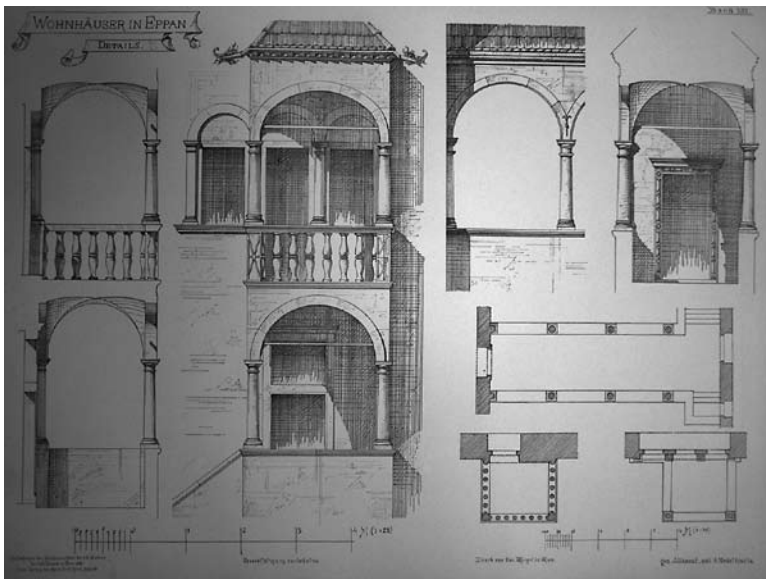

Janko Josip Grahor, Kapela Gospe od ružarija u Veneciji, presjek kroz oltar, arhitektonska snimka, 1874.

Janko Josip Grahor, Chapel of Madonna del Rosario in Venice, cross-section of the altar, architectural drawing, 1874

Schmidtovoj klasi.⁶² Upisivanje Akademije vjerojatno mu je i bilo omogućeno jer se istakao kao student, što potvrđuje i objavljivanje dvaju crteža u »Wiener Bauhütte«. Prvi je objavljen 1879. godine na osnovi crteža napravljenih na studijskom putovanju u Firencu pod vodstvom profesora s Politehnike Karla Königa, jednoga od najznačajnijih predstavnika klasicističko-renesansnog smjera u bečkom zreлом historicizmu. Sukladno Königovim interesima Vancaš arhitektonski snima portal i vrata Salle dell' Orologio palače Vecchio u Firenci.⁶³ I drugi je objavljeni Vancašev rad, nastao dvije godine kasnije, crtež jedne renesansne građevine – stambene kuća u Eppanu.⁶⁴ Izrađen je u suradnji s arhitektom Andreasom Nedeljkovićem, kasnije zaposlenim na Obrtnoj školi u Wrocławu.⁶⁵ Važnost je takvih studija za budućnost jednoga historicističkog arhitekta ogromna, kako potvrđuje i primjer Vancaševih crteža. Ornamentalni jezik portala firentinske palače Vecchio pojavljivat će se na mnogobrojnim njegovim neorenesansnim oltarima po Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Dobro poznavanje renesanse omogućit će mu projektiranje velikih javnih građevina (palača Zemaljske vlade u Sarajevu) i crkvi u tom stilu (nerealizirani projekti za Svetog Blaža u Zagrebu, za franjevačke crkve u Fojnici i Kraljevju Sutjesci, itd.).

Slično poput Vancaša i Pilara i Janko Josip Grahor objavljuje svoj crtež u »Wiener Bauhütte« još kao student Politehnike. Radi se o presjeku renesansne kapele Gospe od ružarija u Veneciji.⁶⁶ Ovako često pojavljivanje crteža renesansnih građevina u Schmidtovu časopisu ne treba nas čuditi budući da on nije bio stilski isključiv, na svojim je studijskim putovanjima upoznao učenike i s renesansnim i sa srednjovjekovnim spomenicima.⁶⁷ S obzirom na Grahorovo zanimanje za renesansu, očito ne samo iz objavljenoga studentskog rada već i iz njegova kasnijeg bavljenja arhitekturom (kao što jasno pokazuje njegova zgrada Prve hrvatske štedionice), teško je reći zašto 1878. godine uopće upisuje Schmidtov srednjovjekovni smjer na Akademiji. Moguće je da nakon svoga neuspjeha u ponudi projekta za palaču Akademije u Zagrebu odlučuje estetsku stranu svoje profesije ojačati kod Schmidta. Bilo kako bilo, nesumnjivo je da su Schmidtove pouke na Grahora ostavile najmanji učinak u usporedbi s drugim njegovim hrvatskim učenicima. Grahor se gotovo uopće nije bavio projektiranjem sakralnih objekata, a ni na stambenim i javnim zgradama koje je podizao ne može se razlučiti veći utjecaj Friedricha Schmidta. Mnogo se jače osjećaju pouke dobivene na Politehnici kod Ferstela.

Posljednji radovi jednoga hrvatskog učenika bečkih arhitektonskih škola publicirani u »Wiener Bauhütte«, bile su dvije arhitektonske snimke sarajevskih islamskih građevina Ćirila Metoda Ivekovića : stalaktitnih svodova u Kuršumli Medresi i zidnih niša Ali Pašine džamije.⁶⁸ Objavljeni su dva desetljeća poslije završetka školovanja generacije spomenute šestorice naših arhitekata koji su bili Schmidтови studenti, a desetak godina nakon smrti velikog majstora. Iveković je ipak usko vezan uz krug tih arhitekata budući da je prve poduke u arhitektonskom obrazovanju primio od Hermanna Bolléa, radeći u njegovu atelijeru i kasnije na Obrtnoj školi. Obrazovanje nastavlja 1886.–1889. na Bečkoj akademiji u klasi prof. Hasebauera. Potom je odselio u Sarajevo (1890.–1896.), a zatim u Zadar.⁶⁹ I nakon povratka u Hrvatsku Iveković zadržava interes za islamsko graditeljstvo Bosne, kao što pokazuju dva spomenuta crteža objavljena u »Wiener Bauhütte«, nastala 1901. i 1902. godine.⁷⁰

U obilježjima motiva koje hrvatski studenti objavljuju u »Wiener Bauhütte« jasno se prepoznaju buduće tendencije njihova samostalnog arhitektonskog stvaralaštva. Bollé tako crta detalje vrata, u čemu se može uočiti zametak interesa za umjetnički obrt, koji će nesumnjivo postati najkvalitetnija komponenta njegova arhitektonskog rada, Grahor i Vancaš pokazuju najveće zanimanje za renesansnu arhitekturu, za stil u kojem će kasnije projektirati bezbrojne gradnje, Rauscher za gotičku, Iveković za islamsku, a Pilar i Holjac za narodno graditeljstvo. Osim što govore o njihovim budućim interesima ti crteži svjedoče o našim arhitektima kao izvrsnim studentima i crtačima, što će se kasnije i potvrditi na brojnim njihovim sakralnim, javnim, stambenim i drugim građevinama.

Popis publiciranih radova hrvatskih arhitekata u časopisu »Wiener Bauhütte« (radovi su raspoređeni kronološkim redom, kako su izdavani)

1. Nikola Kolar, Dvorac Porzia u Koruškoj, »Wiener Bauhütte« (dalje WB), svezak 8, 1873., list 22.
2. Vincenz Rauscher s R. Kuderom, Vrata Župne crkve u Hallu u Tirolu, snimljeno oko 1870., WB, svezak 10, 1878., list 10.
3. Vincenz Rauscher s R. Kuderom, Detalji vrata Župne crkve u Hallu u Tirolu, snimljeno oko 1870., WB, svezak 10, 1878., list 10.
4. Janko Grahor, Kapela Gospe od ružarija u Veneciji, snimljeno 1874., WB, svezak 10, 1877., list 36, 37.
5. Vincenz Rauscher, Crkva svetog Leonhardta u Tomswegu, snimljeno 1876., WB, svezak 11, 1878., list 32.

Josip Vancaš, Stambena kuća u Eppanu, arhitektonska snimka, oko 1882.

Josip Vancaš, residential building in Eppan, architectural drawing, around 1882

Ćiril Iveković, Stalaktitni svodovi u Kuršumli Medresi u Sarajevu, arhitektonska snimka, 1901.

Ćiril Iveković, stalactite vaulting in Kuršumlija Medresa, Sarajevo, architectural drawing, 1901

6. Josip Vancaš, Portal Salle dell' Orologio palače Vecchio u Firenci, snimljeno 1879., WB, svezak 12 (bez oznake godine, oko 1880.), listovi 23–24.
7. Hermann Bollé, Klatna vrata stambenih kuća u Sieni, Viterbu i Certose u Paviji, WB, svezak 12 (bez oznake godine, oko 1880.), list 29.
8. Josip Vancaš i Mathias Nedeljković, Detalji stambenih kuća u Eppanu, WB, svezak 14, 1882., bez oznake lista.
9. Martin Pilar, Crkvene stolice iz Prachatitza, snimljeno 1880., WB, svezak 16, bez oznake lista.
10. Martin Pilar, Glavno pročelje crkve u Freistadt u Gornjoj Austriji, snimljeno 1880., WB, svezak 16, bez oznake lista.
11. Martin Pilar, Hrvatska seljačka kuća u Županji, Brodski distrikt, Slavonija, snimljeno 1886., WB, svezak 17, 1886.–1887., bez oznake broja lista.
12. Martin Pilar, Seljačka kuća u Progaru kod Zemuna, Srijem, snimljeno 1886., WB, svezak 17, 1886.–1887., bez oznake broja lista.
13. Janko Holjac, Hrvatska seljačka kuća u Batajnici, Srijem, snimljeno 1886., WB, svezak 17, 1886.–1887., bez oznake broja lista.
14. Janko Holjac, Hrvatska seljačka kuća u Mitrovici, Srijem, snimljeno 1886., WB, svezak 17, 1886.–1887., bez oznake broja lista.
15. Ćiril Iveković, Stalaktitni svodovi u Kuršumli Medresi u Sarajevu, snimljeno 1901., WB, svezak 25, list 44.
16. Ćiril Iveković, Zidna niša Ali Pašine džamije, snimljeno 1902., WB, svezak 25, list 45.

Bilješke

- 1
JÓZSEF SISA, Neo-Gothic Architecture and Restoration of Historic Buildings in Central Europe: Friedrich Schmidt and his School, u: *Journal of the Society of Architectural Historians (JSAH)*, Chicago, 61/2 (2002.), 174.
- 2
Friedrich von Schmidt (1825–1891): Ein gotischer Rationalist, Wien, Historisches Museum der Stadt Wien, 1991., 231–238. Još 11 arhitekata bili su Schmidtovi učenici, no nisu se nikada upisali na Akademiju u Beču. Među njima je bio i Hermann Bollé.
- 3
RUDOLF EITELBERGER VON EDELBERG, Friedrich Schmidt, u: *Gesammelte Kunsthistorische Schriften, Kunst und Künstler Wiens der neueren Zeit*, Wien, I. Band, 391.
- 4
Relativno kratko o značenju Schmidtove škole za povijest arhitekture, osobito neogotike, na području Srednje Europe govori tekst Józsefa Sise citiran u prvoj bilješci.
- 5
Primjena je srednjovjekovnih stilova u profanoj arhitekturi bila slabo raširena na području Srednje Europe, te, osim u arhitekturi burgova, ni Schmidt usprkos brojnim nastojanjima neće uspjeti bitno promijeniti situaciju.
- 6
Sisa se samo kratko bavi ovim udruženjem; JÓZSEF SISA (bilj. 1), 174.
- 7
Građevini pristupa na arheološki znanstveni način, pažljivo proučavajući njezin formalni jezik, koji potom upotrebljava na svojim suvremenim gradnjama.
- 8
RENATE WAGNER RIEGER, *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*, Wien, 1970., 164.
- 9
AUGUST REICHENSBERGER, *Zur Characterisirung des Baumeisters Friedrich Freiherrn von Schmidt*, Düsseldorf, 1891., 7. O situaciji u Beču govori Schmidtovo pismo Reichenspergeru iz 1865.
- 10
RENATE WAGNER RIEGER (bilj. 8), 165–168.
- 11
I sami su učenici odigrali veliku ulogu u daljnjem širenju Schmidtova ugleda, kako je sam arhitekt istaknuo u pismu svomu prijatelju i istomišljeniku Reichenspergeru: »Das erste (širenje ideja, op. a.) erreichte ich dadurch, dass ich einen ansehnlichen Kreis tüchtiger Schüler um mich sammelte, welche ich für die gute Sache begeisterte, an welchen ich hinwiederum eine kräftige Stütz für meine Unternehmung fand (...)« – AUGUST REICHENSBERGER (bilj. 9), 7.
- 12
RUDOLF EITELBERGER VON EDELBERG (bilj. 3), 416.
- 13
K. E. O. FRITSCH, Ein deutscher Steinmetz, u: *Deutsche Bauzeitung*, Berlin, 25. ožujka 1891., 145.
- 14
WALTER WAGNER, *Die Geschichte der Akademie der bildenden Künste in Wien*, Wien, Herausgegeben von der Akademie der bildenden Künste in Wien im Verlag Brüder Rosenbaum, 1967., 209.
- 15
Na Bečkoj visokoj tehničkoj školi postojala su četiri smjera: inženjerski, strojarski, kemijski i arhitektonsko-građevinski. Na arhitektonsko-građevinskom smjeru učila se i tehnička i umjetnička strana profesije pod vodstvom profesora Ferstela, Königa, Wapplera, Dodderera.
- 16
RUDOLF EITELBERGER VON EDELBERG (bilj. 3), 418. Upravo je na taj način primljen u Schmidtov krug i Bollé, koji, poput njegova profesora, nije imao završeno formalno arhitektonsko obrazovanje.
- 17
RUDOLF EITELBERGER VON EDELBERG (bilj. 3), 418.
- 18
RUDOLF EITELBERGER VON EDELBERG (bilj. 3), 416.
- 19
FRANZ VON NEUMANN, *Friedrich von Schmidt*, Wien, Verlag des Oesterreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereines, 1891., 1.
- 20
C. V. VINCENTI: *Der Gothiker Friedrich Schmidt und seine Schule*, u: *Wiener Kunst Renaissance, Studien und Charakteristiken*, Wien, Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1876., 31. Isto i u: FRANZ VON NEUMANN (bilj. 19), 3; RUDOLF EITELBERGER VON EDELBERG (bilj. 3), 420; CONSTANT WURZBACH, *Friedrich*

Schmidt, u: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Wien, 30 (1875.), 245–246.

- 21
RUDOLF EITELBERGER VON EDELBERG (bilj. 3), 421.
- 22
MAX FLEISCHER, Friedrich von Schmidt als Mensch, Lehrer und Chef. Eine kurze biographische Skizze, aus Dankbarkeit und Liebe für den unvergeßlicher Meister, Wien, im Selbstverlage des Verfassers, 1891., 9. Isto i u: RUDOLF EITELBERGER VON EDELBERG (bilj. 3), 421.
- 23
RUDOLF EITELBERGER VON EDELBERG (bilj. 3), 391.
- 24
PROKOP, Die »Wiener Bauhütte« zur Zeit ihrer Gründung, II, u: *Monatsschrift Wiener Bauhütte*, Nr. 5, Mai 1913., 62.
- 25
ALEXANDER STEINER, Die »Wiener Bauhütte« zur Zeit ihrer Gründung, III, u: *Monatsschrift Wiener Bauhütte*, Wien, Nr. 6, Juni 1913., 89–91.
- 26
PROKOP (bilj. 24), 62.
- 27
PROKOP (bilj. 24), 61.
- 28
***1862.–1902., u: *Mittheilungen der Architekten-Vereinigung »Wiener Bauhütte«*, Wien, XXV Band, 3. Lieferung, 1902.; H. A., Die Wiener Bauhütte, u: *Kunst Chronik, Zeitschrift für bildende Künste*, Wien, Leipzig, Nr. 7, 27. 11. 1874., 97–100. Prvo desetljeće izdavanja publikacije bilo je najintenzivnije: od 1862. do 1869. izašlo je 9 serija nacrti. Nakon toga čekalo se gotovo 5 godina na izlazak sljedeće. I kasnije će izlaženje publikacije biti izrazito neredovito, zasigurno zbog njezine skupoće.
- 29
PROKOP (bilj. 24), 62.
- 30
DAS BERICHTERSTATTUNGSCOMITE, Die »Wiener Bauhütte« zur Zeit ihrer Gründung, IV, u: *Monatsschrift Wiener Bauhütte*, Wien, Nr. 7, Juli 1913., 110.
- 31
W. A. NEUMANN, Friedrich von Schmidt, Wien, 1891., 5.
- 32
FRIEDRICH VON SCHMIDT, Über die Entwicklung der Architektur in Österreich, Wien, Alfred Hölder, 1879., 5.
- 33
FRIEDRICH VON SCHMIDT (bilj. 32), 10.
- 34
FRIEDRICH VON SCHMIDT (bilj. 32), 13.
- 35
FRIEDRICH VON SCHMIDT (bilj. 32), 11–12: »Wie ich mir erlaubt habe zu bemerken, ist von St. Stefan aus strahlenförmig die Thätigkeit der mittelalterlichen Bauhöfen nach allen Seiten gerichtet gewesen, wie die Rückwirkungen nach Osten und Westen, Süden und Norden zeigen. Tief in Ungarn, in den Karpathen, in Siebenbürgen, in Polen, ja selbst in Böhmen, Mähren, finden sich Spuren der Wiener Bauhütte; sie wurde durch den Bau von St. Stephan so angeregt, dass sie eine der grössten geworden ist, und was sie geleistet und gewirkt hat, sehen wir zu unserer Aller Freunden noch vor unseren Augen.« Iste bi se riječi mogle upotrijebiti i za utjecaj Schmidtova »Wiener Bauhütte«.

- 36
FRIEDRICH VON SCHMIDT (bilj. 32), 18–19. Schmidt je držao da se pojava neurodene arhitekture na prostoru za koji određeni tip gradnje nije tipičan može usporediti s uzgojem biljaka u stakleniku.
- 37
RUDOLF EITELBERGER VON EDELBERG (bilj. 3), 422.
- 38
CAMILLO SITTE: Die neuere kirchliche Architektur in Oesterreich – Ungarn, u: *Österreichische-ungarische Revue*, 3., (April – September 1883.), 78.
- 39
***Rede des k. K. Baurathes Franz R. v. Neumann bei der Feier des 40-jährigen Bestandes der »Wiener Bauhütte« am 5. Dezember 1902., u: *Mitteilungen der Architekten-Vereinigung »Wiener Bauhütte«*, Wien, 25 (Dezember 1902.), 8. Lieferung.
- 40
C. V. VINCENTI (bilj. 20), 33.
- 41
C. V. VINCENTI (bilj. 20), 32.
- 42
ISIDOR KRŠNJAVI, Kunstbestrebungen in Croatien, u: *Kunst-Chronik*, Berlin–Leipzig, Nr. 43, 18. 9. 1879, 727.
- 43
Kako se najjasnije može uočiti na primjeru djelovanja Pilara i Holjca i njihova snimanja tradicijske arhitektonske baštine hrvatskoga sela.
- 44
IBRAHIM KRZOVIĆ, Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878–1918., Sarajevo, Umjetnička galerija BiH, 1987., 20, 115, 118, 120.
- 45
»Wiener Bauhütte«, svezak 8, 1873., list 22. Zbog njegove veličine nije ga bilo moguće fotografirati, pa stoga nije ni reproduciran u ovom članku.
- 46
DARJA RADOVIĆ MAHEČIĆ, Pučka škola arhitekta Vincenza Rauschera u Krapini, u: *Peristil, Zbornik radova za povijest umjetnosti*, 42–43 (1999.–2000.), 133–144.
- 47
***Generalversammlung vom 15. December 1877., u: *Jahresbericht des Vereines Wiener Bauhütte*, Wien, 1877./78., 4.
- 48
»Wiener Bauhütte«, Beč, svezak 10, 1877., list 10.
- 49
»Wiener Bauhütte«, Beč, svezak 11, 1878., list 32.
- 50
ĐURDICA CVITANOVIĆ, Arhitektura monumentalnog historizma u urbanizmu Zagreba, u: *Život umjetnosti*, 26–27 (1978.), Zagreb, 131.
- 51
»Wiener Bauhütte«, Beč, svezak 12 (bez oznake godine, oko 1880.), list 29.
- 52
»Wiener Bauhütte«, Beč, svezak 16, bez oznake lista.
- 53
»Wiener Bauhütte«, Beč, svezak 16, bez oznake lista.
- 54
Pilarov dio crteža nastao na tim putovanjima nalazi se većim dijelom u Grafičkoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

- 55
ISIDOR KRŠNJAVI, Gradjevni narodni styl, u: *Glasnik Društva za umjetnost i umjetni obrt*, 3 (1888.), Zagreb, 1–9.
- 56
»Wiener Bauhütte«, svezak 17, bez oznake lista.
- 57
Gradjevni hrvatski oblici pronađeni, u: *Viesti društva inženira i arhitekata u Zagrebu*, 1, 15. 1. 1896., 19.
- 58
JANKO HOLJAC i MARTIN PILAR, Hrvatski gradjevni oblici, Zagreb, Hrv. Društvo inženjera i arhitekata, 1904.–1909.; njemačko izdanje nosi naslov: *Das Bauernhaus in Kroatien: kroatische Bauformen*, Zagreb, Kroatische Ingenieur- und Architektenverein, 1911.
- 59
JOSIP VANCAŠ, Kako sam kao arhitekt došao u Bosnu, u: *Večernja Pošta*, 2724., 12. 7. 1930., Sarajevo, 9.
- 60
Gedenkfeier am achtzigsten Geburtstag Friedrich Schmidts, u: *Deutsche Bauzeitung*, 575, 29. 11. 1905., Berlin: »Während letzterer des Meisters im Namen der kroatischen Schüler gedachte, die, wie die Baudenkmäler Dalmatiens, Kroatiens und Bosniens zeigen, seine Lehren eifrig fortpflanzen, schilderte Henry die bezwingende Macht der Persöhnlichkeit des Künstlers, des 'Allgewaltigen' (...).«
- 61
Unser jüngstes Ehren-Mitglied Oberbaurat Josef von Vancaš, u: *Monatschrift Wiener Bauhütte*, Nr. 4 – 6, Juni 1929., Wien, 1–3.
- 62
JOSIP VANCAŠ (bilj. 59), 9.
- 63
»Wiener Bauhütte«, Beč, svezak 12, (bez oznake godine, oko 1880.), list 23–24.
- 64
»Wiener Bauhütte«, Beč, svezak 14, 1882., list 14.
- 65
Friedrich von Schmidt (1825.–1891.): Ein gotischer Rationalist, Wien, Historisches Museum der Stadt Wien, 1991., 235.
- 66
»Wiener Bauhütte«, Beč, svezak 10, 1877., listovi 36–37.
- 67
HANS GRIESBACH, Erinnerungen an Friedrich Schmidt, Vorgetragen bei der Gedächtnissfeier der Vereinigung Berliner Architekten am 16. März 1891., u: *Deutsche Bauzeitung*, Berlin, 1891., 164.
- 68
»Wiener Bauhütte«, Beč, svezak 25, bez oznake godišta, listovi 44–45.
- 69
SLAVICA MARKOVIĆ, Ćiril Metod Iveković: arhitekt i konzervator, Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, knjiga LV, 1992., 11–21.
- 70
Može se pretpostaviti je kako su crteži objavljeni zahvaljujući Vancaševu posredovanju u udruženju.

Summary

Dragan Damjanović

The Works of Croatian Architects and the Journal *Wiener Bauhütte*

The role of the Academy of Fine Arts in Vienna and Friedrich von Schmidt in the history of Croatian architecture in the second half of the 19th century is still a largely unresearched topic. Among the most significant products of Schmidt's work at that institution was the *Wiener Bauhütte* journal. At first, it was a student association, but later it included graduate architects connected by their specific view on architecture, characteristic of mature historicism – by carefully studying the monument heritage, they sought to master the language of form in medieval, renaissance, and other buildings, in order to use it in a number of new constructions and restoration works. Therefore, the journal that the association was publishing consisted entirely of fifty and then more than a hundred large-scale drawings of old and contemporary buildings. The drawings were mostly made by the Academy students and those from the School of Polytechnics. Eight Croatian architects published their work in the journal at some point, among them all six Croatian stu-

dents of Friedrich von Schmidt: Herman Bollé, Josip Vancaš, Vinko Rauscher, Janko Josip Grahor, Martin Pilar, and Janko Holjac, as well as two other architects: Nikola Kolar, student at the School of Polytechnics, and Ćiril Metod Iveković. Even though these were no original drawings, but rather architectural records of the current state of the buildings, they were the first and mostly the only opportunity for Croatian architects to publish their work in a Viennese journal. Moreover, their first drawings reveal most clearly their future tendencies: one can recognize Bollé's interest for applied arts, Rauscher's for Gothic architecture, Pilar's and Holjac's for ethnic architecture, and Vancaš's and Grahor's for the Renaissance.

Key words: Historicism, Wiener Bauhütte, Friedrich von Schmidt, Herman Bollé, Janko Josip Grahor, Josip Vancaš, Janko Holjac, Martin Pilar, Vinko Rauscher